

няття має інший формат набору. Цей дидактичний прийом заслуговує на увагу видавців і є ще одним прикладом творчого підходу авторів до складання підручників. Ще однією вартою уваги знахідкою дидактичного характеру є карта-схема, яка відкриває кожний розділ. Така карта-схема дозволяє читачеві легко орієнтуватися в просторі, краще зрозуміти міжетнічні зв'язки.

В цілому підручник є якісним, науково зваженим виданням, яке є дуже корисним і необхідним сучасному студентству. Він невеликий за розміром, але змістовний, що і потрібно нашій молоді.

Примітки:

1. *Етнографія восточных славян. Очерки традиционной культуры.* - М.: Наука, 1987. - 558 с.; *Культура і побут населення України.* - К.: Либідь, 1991. - 232 с.;

2. *Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у XX столітті. Курс лекцій.* - К.: Либідь, 1991. - 416 с.; *Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій.* - К.: Либідь, 2001. - 632 с.

Дьомін О.Б.

НА ПОЧАТКУ ШЛЯХУ ІСТОРИКА: НАВЧАННЯ Є.В.ТАРЛЕ У НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Євген Вікторович Тарле недовго перебував в Одесі, проте цей відрізок часу (1892 - 1893 рр.) виявився дуже важливим у його житті і, фактично, визначив всю подальшу біографію видатного вченого. Між тим, цей життєвий період залишається найменш вивченим у порівнянні з іншими, що дає підстави навіть назвати його "забутим роком" життя історика. Так, А.З Манфред в одному з перших біографічних нарисів про Є.В.Тарле писав, що після отримання середньої освіти у 1892 р. він поступив до Київського університету на історико-філологічний факультет¹. Автор першої монографічної творчої біографії науковця Є.Й.Чапкевич лише констатував факт річного навчання Є.В.Тарле в Одесі на історико-

філологічному факультеті місцевого Новоросійського університету².

Із спогадів самого історика відомо, що він вже в роки навчання в Першій херсонській гімназії в 1884 - 1892 рр. під безпосереднім впливом своїх педагогів захопився історією, у великій кількості читав праці російських і західних істориків³. Тому батьки не заперечували його бажанню продовжити далі навчання на історико-філологічному факультеті. В матеріалах Новоросійського університету з фондів Державного архіву Одеської області збереглось відношення Херсонської гімназії від 14 липня 1892 р., в якому серед числа її випускників названий і Григорій Тарле. Помилки у написанні імені Є.В.Тарле нема, бо саме таке ім'я він отримав при народженні і ще не змінював його. У 1892 р., отримавши атестат зрілості, Тарле заявив про свій намір продовжити навчання у Новоросійському університеті⁴. Гімназія направила на адресу канцелярії університету характеристику свого випускника. Документ порівняно невеликий за обсягом - тому має сенс привести його повністю.

"Характеристика Григорія Тарле, який закінчив курс Херсонської гімназії у 1892 році.

Тарле Григорій, син купця іудейської (підкреслено у справі - О.Д.) віри, вступив у VII клас Херсонської прогімназії. За характером занадто м'який, добродушний і товариський; типових властивостей своєї нації не виявив і тому користується живими симпатіями своїх товаришів без різниці національностей. До старших завжди ввічливий і шанобливий. Відносно поведінки завжди вважався примірним. Покарань не зазнавав.

Тарле має чудові здібності, проте з неоднаковою ревністю відноситься до вивчення різних предметів гімназичного курсу, а тому і ступінь успішності з різних предметів являє великі коливання: з щирим інтересом займається словесними науками і навпаки і з неповним успіхом - математичними науками. Охоче і з успіхом займається музикою.

Управляючий гімназією Л.Шкодь"⁵.

Характеристика в цілому достатньо доброзичлива, підкреслює наявність здібностей до навчання і перевагу інтересу до гуманітарного циклу наук. Широке коло зацікавленостей Тарле не завадило закінчити йому гімназію зі срібною медаллю.

Рішенням правління імператорського Новоросійського університету від 25 серпня 1892 р. срібний медаліст Григорій Тарле був зарахований до числа студентів під номером четвертим в межах десятипроцентної квоти "осіб іудейської віри". Крім нього в університет по тому ж закону Російської імперії прийняли двох золотих медалістів Немировського і Городецького, одного срібного медаліста Ефруса і трьох осіб, які не мали медалей - Трахтенберга, Рабиновича і Лазарева⁶. Як видно із документа, студентами стали усі ті, чиї прохання були розглянуті правлінням університету. Однак із семи зарахованих осіб тільки Тарле поступав на історико-філологічний факультет, який не користувався популярністю серед єврейської молоді.

Список студентів історико-філологічного факультету першого семестру 1892 - 1893 учбового року дозволяє з'ясувати соціальний, віковий і релігійний склад істориків першокурсників⁷. З групи, що складалася з чотирнадцяти чоловік шестеро були дітьми військових, один - син дворянина, троє - діти міщан, по одному - сини духовних осіб і потомственного почесного громадянина та двоє, в тому числі і Тарле, синами купців. У конфесійному відношенні ситуація склалася більш рівною: православних нараховувалось одинадцять чоловік, ще один - католик та двоє - іудеї. Отож, за цими двома позиціями молодий Тарле залишався у меншості.

Аналогічною постає картина щодо віку студентів групи. Тарле виявився наймолодшим на курсі - на час вступу до університету йому виповнилося трохи менше вісімнадцяти років. Сім чоловік із чотирнадцяти були доросліше його на п'ять і більше років. Самий старший за віком мав тридцять один рік. Із іншої половини групи лише один студент приходився однолітком Тарле. Цей віковий різнобій не міг не впливати на формування поведінки молодого історика.

Певний інтерес мають відомості стосовно місця отримання середньої освіти студентами або ж попереднього навчання тих, хто його мав. Разом з Тарле займалися два випускники Херсонської гімназії, які вчилися з ним в одному класі. Крім того, в групу входило троє одеситів та троє студентів, які закінчили гімназії у Грузії: в Тифлісі (Тбілісі) і в Кутаїсі. Українські терени були представлені студентами з атестатами Чернігівської, Полтавської, Кам'янець-Подільської гімназій. На перший курс прийняли осіб,

які раніше навчались у Санкт-Петербурзькому історико-філологічному інституті, Московському університеті, Київській духовній академії.

За національною ознакою (визначаючи за віросповіданням, прізвищем та місцем попереднього проживання) переважали росіяни, яких нараховувалось вісім чоловік. Українців та євреїв було по дві особи, німців і греків - по одній. Таким чином, група, в яку попав на початку свого навчання Григорій Тарле, виявилася достатньо різнокаліберною за більшістю показників. Отож не дивно, що вона була в цілому чужою його духовним інтересам та рано окресленими професійними уподобаннями.

Цей же список першокурсників містить фактично одне з найбільш ранніх збережених свідоцтв про дату народження Григорія Тарле - 27 жовтня (8 листопада по новому стилю) 1974 р., яка була встановлена Є.Й. Чапкевичем на підставі більш пізніх матеріалів київського архіву⁸.

Безумовно, вже в той час визначилась історична спрямованість інтересів молодого Тарле, про що можуть свідчити рукописи статей історичного змісту, відправлені одеським студентом вже влітку 1893 р. до часопису "Руське багатство". Книга реєстру рукописів, які надходили до редакції дозволила дослідникам встановити, що одна стаття називалась "Сторінка із історії російської адвокатури", а друга - "Новий історик європейського скептицизму" - являла собою реферат книги Оуена "Скептики італійського Відродження". Невідомо з яких причин, але обидва рукописи були повернуті Тарле. Між тим, про певний професіоналізм їх автора вже на той час, свідчить той факт, що у 1897 р. часопис "Руська думка" опублікував вже під іншою назвою другий з рукописів⁹. При цьому потрібно відмітити, що вже на першому курсі його цікавили питання історії нового часу (за тодішньою періодизацією).

Проте історичні уподобання молодого Тарле не мали належної бази на історико-філологічному факультеті, бо на той час у Новоросійському університеті, як і загалом в університетах Російської імперії, викладання мало більш філологічний, ніж історичний ухил. Показовий перелік предметів, які здавав студент Тарле у весінньому півріччі першого курсу¹⁰. Це головним чином дисципліни філологічного профілю: історія російської літератури, історія римської літератури, читання і пояснення "Одисеї" Гомера,

четвертої книги Геродота, третьої декади Тита Лівія. Тільки один безпосередньо історичний курс склав Тарле - "Давньоруська історія".

Навчався він в цілому добре: з семи оцінок, отриманих на іспитах, у відомостях стояли тільки дві четвірки, інші - п'ятірки. За показниками успішності він входив до четвірки студентів, які мали ти ж самі бали. Цікаво відмітити, що всі вони відносились до молодшої за віком частини групи. В той час існувала система вибору предметів на залік, тому в цьому плані цікавим виглядає перелік курсів, які Тарле не побажав здавати: творчість Горация, історія римської сатири, історія грецької літератури, філософія. Можливо, відмова Тарле-першокурсника готуватись до цих предметів визначалась небажанням марнувати час на нецікавим для його матеріалом. Це могло бути і проявом невідповідності поступового набуття все чіткіше окреслених форм кола його інтересів і скоріше філологічного, ніж історичного плану учбового процесу першого курсу в університеті взагалі, і в Новоросійському, зокрема.

В літературі наявні лише припущення відносно обставин переходу Тарле до Київського університету. Є.Й. Чапкевич писав, що вірогідною причиною від'їзду з Одеси стала відсутність на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету визначних спеціалістів, які займались всесвітньою історією, насамперед, історією нового часу. Тарле, який незважаючи на молодість, вже в ті роки тяжів до дослідницької роботи, потрібен був науковий керівник безпосередньо в руслі його наукових інтересів¹¹. У розмові з автором цієї розвідки Є.Й. Чапкевич вказував на вплив обставин особистого порядку на молодого історика. Справа у тому, що в Києві жила дівчина, з якою Тарле згодом побрався. Бажання бути поряд з нею переважило все інше. Воно ж певною мірою і визначило подальшу долю Григорія Тарле. Шлюб з християнкою і, як наслідок, хрещення, привели до появи нового імені - Євгена, з яким Тарле і увійшов до історичної науки.

Проте при всьому цьому все ж слід враховувати реалії одеського життя: студентське оточення молодого людини та умови навчання. Вивчення насамперед класичних мов і літератури, навіть при наявності на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету знаних спеціалістів з цієї галузі знань, несприятливе

для особистого розвитку студентське оточення могли розчарувати захопленою історією юнака, а ранні особисті почуття, поєднані з примхою долі, підсилювали його потяг переїхати до Києва і навчатись в університеті св. Володимира.

Безумовно, одеський період Тарле не відмічений яскравими подіями в його житті, але у південному місті в 1892 - 1893 рр. формувалось коло інтересів молодого людини, гартувався характер, визначились життєві пріоритети. В цьому визначальне значення Одеси в його подальшому науковому поступу. На все подальше життя він зберіг пам'ять про місто, в якому почалось його студентське життя і, за спогадами близьких йому людей, міг цитувати прочитані в той час одеські газети. Без цього юнацького етапу розвитку особистості, біографія Тарле-вченого буде неповною.

Примітки:

1. Манфред А.З. Евгений Викторович Тарле // Из истории общественных движений и международных отношений. Сборник статей в память академика Евгения Викторовича Тарле. - М., 1957. - С. 5.

2. Чапкевич Е.И. Евгений Викторович Тарле. - М., 1977. - С. 9.

3. Тарле Е.В. Воспоминания об учебе в Херсонской гимназии // Український історичний журнал. - 1957. - № 1. - С. 131 - 132.

4. Державний архів Одеської області. - Ф.45, оп. 11, спр. 5, л. 43.

5. Там само. - Оп.12, спр. 561, л. 92.

6. Там само. - Оп.8, спр. 21, л. 199 - 200.

7. Там само. - Оп. 22, спр. 91, л. 153 - 154.

8. Чапкевич Е.В. Указ. соч. - С. 7, примітка 1.

9. Дурновцев В.И. Некоторые вопросы формирования мировоззрения Е.В.Тарле (90-е годы XIX - начало 900-х годов) // Труды Московского государственного историко-архивного института. - Т.30. - М., 1974. - Вып. 1. - С. 66.

10. Державний архів Одеської області. - Ф. 45, оп. 22, спр. 91, лл. 158, 166, 186, 196, 212, 223, 228.

11. Чапкевич Е.И. Жизнь и деятельность Тарле в дореволюционный период // Ученые записки Московского государственного педагогического института. - № 249. - М., 1966. - С. 142.